

A kicsi szép? – A törpefalvak népességdinamikai folyamatai, 1990–2021

Is the small beautiful? – Population dynamics of small villages, 1990–2021

Obádovics Csilla¹ – Bruder Emese² – Kulcsár László³

Absztrakt: A tanulmány célja az, hogy megvizsgálja mennyire tekinthetők egységesnek a demográfiai folyamatok a magyarországi törpefalvakban (kevesebb mint 100 lakos), s rávilágítson arra, hogy az eltérő helyzet csak egy dinamikus megközelítés alapján érthető meg. A tanulmány három időszakra osztva vizsgálta a törpefalvak népességváltozását: 1990–2001 között, 2001–2011 között és 2011–2021 között. A 100 fő alatti települések száma 2021-ben 169 volt, ezek közül csak valamivel több, mint a felének (53,3%) népessége csökkent mindhárom dekádban.

A tanulmány kísérletet tett a törpefalvak demográfiai típusainak kialakítására, majd a típusok elemzésére a népességdinamika szempontjából.

Kulcsszavak: *törpefalvak, népességdinamika, demográfiai folyamatok*

JEL-kódok: *C19, J11, R31, O18*

Abstract: The study aims to examine the extent to which demographic processes in Hungarian small villages (less than 100 inhabitants) can be considered uniform and to highlight that the different situations can only be understood based on a dynamic approach. The study examined population change in the small villages over three periods: 1990–2001, 2001–2011, and 2011–2021. The number

¹ Prof. Dr. OBÁDOVICS Csilla PhD egyetemi tanár [Professor], Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar [University of Sopron Alexandre Lámfalussy Faculty of Economics] (obadovics.csilla@uni-sopron.hu)

² Dr. BRUDER Emese PhD egyetemi docens [Associate Professor], Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem [Hungarian University of Agriculture and Life Sciences]

³ Prof. Dr. KULCSÁR László CSc Professzor Emeritus, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar [University of Sopron Alexandre Lámfalussy Faculty of Economics]

of small villages with less than 100 inhabitants in 2021 was 169, of which only slightly more than half (53.3%) had a population decrease in all three decades. The study attempted to establish demographic types of small villages and then to analyze the population dynamic situation of these types.

Keywords: *small villages, population dynamics, demographic processes*

JEL Codes: *C19, J11, R31, O18*

Bevezetés

Egy bizonyos településcsoport elemzését különböző megközelítések alapján végezhetjük. Kiindulhatunk egy társadalmi jelenségből, mint például a népességfogyás, és megvizsgálhatjuk, hogy a legerőteljesebb népességvesztéssel bíró településcsoport milyen jellemzőkkel rendelkezik, akár falvokról, vagy akár városokról van szó (Németh, 1992). Választhatunk más megoldást is. Választhatunk egy adott népességgel rendelkező településcsoportot, s vizsgálhatjuk annak demográfiai, társadalmi jellemzőit. Általában a szakirodalom ez utóbbi megoldást részesíti előnyben. Mi is ezt tesszük némi kiegészítéssel, amikor a törpefalvak népességdinamikai sajátosságainak elemzését végezzük el az alábbiakban.

A tanulmány célja tehát az, hogy megvizsgálja, mennyire tekinthetők demográfiai szempontból egységes csoportnak a magyarországi törpefalvak, s rávilágítson arra, hogy az eltérő helyzet csak egy dinamikus megközelítés alapján érthető meg. Ebből következik, hogy nem egyszerűen egy adott pillanatban jellemző állapot megismerése a cél, hanem az a sokszínű folyamat, amely következtében egy település egy adott időszakban a törpefalvak kategóriájába tartozik, bár korábban nem volt abban, majd kikerül e csoportból, s később esetleg újra ott található. Azok a települések sem tekinthetők mozdulatlanoknak, amelyek mindvégig a törpefalvak csoportjába tartoztak. A népességdinamikai jellegzetességek ugyanis változhatnak anélkül, hogy a település elhagyná a törpefalvak csoportját. A törpefalvakra tehát nem lehet csak úgy tekinteni, mint olyan településekre, amelyek a kihalás útjára léptek és megszakítás nélkül azon haladnak. A vizsgálat során sajnos mi is szembekerültünk azzal a problémával, amelyet jóval korábban már Ignits és Kapitány (2007) észrevételezett, miszerint a közigazgatási döntések elfednek (megszüntetnek) törpefalvakat, s ezek

később már nem elemezhetők külön. Ezeket a településeket (ma már inkább településrészeket) mi sem vehettük figyelembe.

A jelen írás egy tervezett nagyobb tanulmány része, most elsősorban a magyar szakirodalom áttekintése és a demográfiai mozgások állnak a középpontban.

A szakirodalom

A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a törpefalvak története egész Európában, így Magyarországon is, több ezer évre nyúlik vissza. Jelentős település „átrendeződési folyamatok” Magyarországon (Magyar királyság) több alkalommal is végbementek például a 13. és a 15-17. században. Ezeknek a folyamatoknak lenyomatai máig élnek, s egyik megjelenési formájuk a sajátos, a törpefalvakat és aprófalvakat is magában foglaló, településszerkezet. A két világháború közötti szociográfia közismerten sokat foglalkozott a falvak, főként az alacsony népességű falvak demográfiai, gazdasági és szociális problémáival, hogy csak az egyik legismertebb munkát említsük: Gunda Béla és társai által készített „Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete” című szociográfiát (Elek et al., 1936). Erdei Ferenc közel 85 éve írta a „Magyar falu” című könyvét, amelyben ma használatos kifejezéssel élve több dimenzió összetett kapcsolatán keresztül vázolt fel egy falutipológiát, amelyben az aprófalvak és a törpefalvak is helyet kaptak. Az aprófalvakat, vagy ahogyan ő nevezte „apró parasztfalvakat” egyáltalán nem tekintette egységes csoportnak. Gazdasági jellegzetességeik, társadalmi szerkezetük, az emberek gondolkodásmódja, a városhoz való közelségük alapján értelmezte azokat, megkülönböztetve továbbá a törpefalvak csoportját is, de azokat sem vonta egy kalap alá. Meglátta a hátrányos tendenciákat, amelyek a törpefalvakat is érintették, de egyben megkísérelte jövőjüket is felvázolni, s korántsem csak egy kivezető utat látott esetükben (Erdi, 1974). A közgondolkodással ellentétben a szakirodalom többsége az aprófalvak differenciáltságát hangsúlyozza ma is. Erdeihez hasonló befolyásoló tényezőket emelt ki Beluszky és Sikos (2007, 2012), valamint Bajmóczi és Balogh (2002; Balogh et al., 2018) rávilágítva arra, hogy a magyar aprófalvak nem alkotnak egységes településhalmazt, hanem számos dimenzió mentén rétegződnek, mint például a népesség nagysága, a földrajzi helyzet, az infrastrukturális fejlettség, a társadalmi szerkezet és más szempontok. Bajmóczi és Balogh faktor- és klaszteranalízis-

sel különítették el az aprófalvak néhány, mint például a törpefalvak, csoportját. A törpefalvak jellemzését a többváltozós elemzés nem végezte el megnyugtató módon, mivel a számítás alapján mindössze öt település került ebbe a típusba. Számunkra viszont ez az eredmény szintén azt jelzi, hogy a törpefalvak az általuk vizsgált változó csoportok mentén jelentősen eltérnek egymástól. Balogh (2014) egy későbbi tanulmányában hasonlóan az aprófalvak differenciáltságát emelte ki demográfiai, társadalmi jellemzők alapján. Balogh és Kovách tanulmánya (2021) pedig meggyőző bennünket arról, hogy érdemes az aprófalvakon belül a törpefalvak helyzetét külön vizsgálni, mivel az általános, vagy a közvélekedésben általánosnak vélt jellegzetességek eltérő módon mutatkoznak meg ebben a csoportban is.

A törpefalvak fogalma

A falvak csoportosítását a szakirodalom többnyire a népességszám alapján végzi, de a nézőpontok az egyes kategória határok kérdésében már nem egységesek. Valahol a törpefalvak nem is alkotnak önálló csoportot, hanem az aprófalvak között szerepelnek, általában az 500 főnél alacsonyabb típusban (Cserta et al., 2004; Kaposi et al., 2004; Berta, 2004; KSH, 2015). Az 500 főnél alacsonyabb népességű falvakat Horváth (2012) viszont már teljes egészében a törpefalvak közé sorolja. Máshol a legalacsonyabb népességű falvak csoportját 200 vagy 250 fő lakos alatt jelölik (Váradi, 2008; Gonda–Bencze, 2016; Makra, 2017), míg ismét máshol 100 fő a határ (Balogh, 2014; Pásztor, 2017). Az a tény, hogy a törpefalvak fogalmát illetően nincs egységes álláspont a szakirodalomban, önmagában még nem lenne olyan nagy baj, az viszont a kutatások számára nagyon hátrányos, hogy a fogalom sokszor más népességű településkategóriát jelent, ami nagyon megnehezíti az összehasonlítást az egyes időszakok között és az eredmények vonatkozásában is.

Az eltérő fogalomhasználat sok esetben zavart okozhat, s ezért világossá tesszük, hogy tanulmányunkban mindenütt törpefalva alatt a 100 főnél alacsonyabb népességű, önálló önkormányzattal rendelkező településeket értjük. Az elemzés dinamikus jellege miatt azonban nem tekinthetünk el a népesség alakulásának folyamatától sem, így foglalkozunk azokkal a falvakkal is, amelyek a vizsgált időszakban nem mindig tartoztak a törpefalvak kategóriájába, illetőleg azokkal a falvakkal is, amelyek 2021 után már (esetlegesen csak ideiglenesen) nem tartoznak oda.

Módszertan

A módszertanhoz tartozik az a jellemző is, amely arra vonatkozik, hogy a szerzők miként közelítik meg az elemzés tárgyát. A kutatás módszertana tehát nem egyszerűen technikai kérdés. Ide tartozik a kutatás tárgyának fogalma, a fogalom értelmezésében megfigyelhető eltérések, amelyek közvetlenül utalnak a bevont adatok jellegzetességeire. Ezt a módszertani kérdést korábban már érintettük, amikor felhívtuk a figyelmet a törpefalu fogalmának diverz használatára. Fogalom használatunkból következik az alkalmazott adatbázisok összetétele, azaz a törpefalvaknak a száz fő alatti településeket tekintjük, de a statisztikai elemzés során ennek a falukategóriának dinamizmusát hangsúlyozzuk. A kutatás tehát a statisztikai adatok interpretációjára épül, amely adatok a TEIR adatbázisból származnak.

A célcsoportba tehát azok a települések tartoznak, amelyek népességszáma az elmúlt 3 népszámlálás (1990, 2001, 2011), illetve 2021-es év bármelyikében nem érte el a 100 főt. Összesen 187 település felelt meg ennek a kritériumnak. A 187 települést a népességszám-változás mértéke és -iránya alapján 4 csoportba soroltuk. Az első csoportba 18 település tartozik, azok a települések kerültek, amelyek a vizsgált időpontok egyikében 100 fő alatti voltak, de 2021-ben nem tartoztak a törpefalvak csoportjából. A többi, 169 törpefalu 2021-ben 100 fő alatti volt. Ezt a részcsoportot tovább bontottuk a népességváltozás iránya szerint, végig növekvő, váltakozó – növekvő, váltakozó – csökkenő és végig csökkenő alcsoportokra.

Eredmények

A törpefalvak száma és típusai

Az első kérdés, ami felmerül az, hogy „Hogyan lesznek a törpefalvak?” Az egyik kézenfekvő válasz, amit a felületes szemlélő adhat, hogy „mindig is azok voltak”. Ez a statikus felfogás már csak azt engedné meg, hogy a kihalás folyamatáról, vagy annak időtávjáról elmélkedjünk. Esetleg különböző településpolitikai, társadalmi vagy gazdasági folyamatok alakulását jelezhetjük előre, amelyek lassítják, vagy gyorsítják ezt a kedvezőtlen demográfiai eseményt. Mintha egy zárt település csoportról lenne szó, egy „öngyilkos település klubról” vagy egy olyan szállodáról, amelyről az

Eagles énekelt világhírű dalában⁴, ahova bárki beléphet, de senki nem távozhat? A törpefalvak csoportja azonban nem zárt, s az sem felel meg a valóságnak, hogy nem lehet kikerülni a csoportból.

Az a tény, hogy a törpefalvak csoportja növekvő tendenciát mutat (1. táblázat), már önmagában jelzi a benne lévők dinamikus helyzetét. A „klub” egyes tagjai más-más népességdinamikai mozgással jellemezhetőek, s ezek a mozgások nem függetlenek a földrajzi helyzettől, a környező társadalom gazdasági és/vagy társadalmi változásaitól. A település létszámának alakulása mögött például több olyan tényező húzódik meg, amely jelenthet pozitív, vagy akár negatív változást a település gazdasági, vagy társadalmi teljesítményében. Ebből az következik, hogy a népességszám örvendetes emelkedése több vonatkozásban akár problémát is jelezhet a település számára az esetleges előnyök mellett.

1. táblázat: A törpefalvak számának és csoportstabilitásának alakulása

Időpont	1990	2001	2011	2021
A törpefalvak száma összesen (db)	74	105	148	169
ebből: mind a négy vizsgált időszakban törpefalvak minősíthető (db)	67	67	67	67
ebből: mind a négy vizsgált időszakban törpefalvak minősíthető (%)	86,4	63,8	45,3	39,6

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

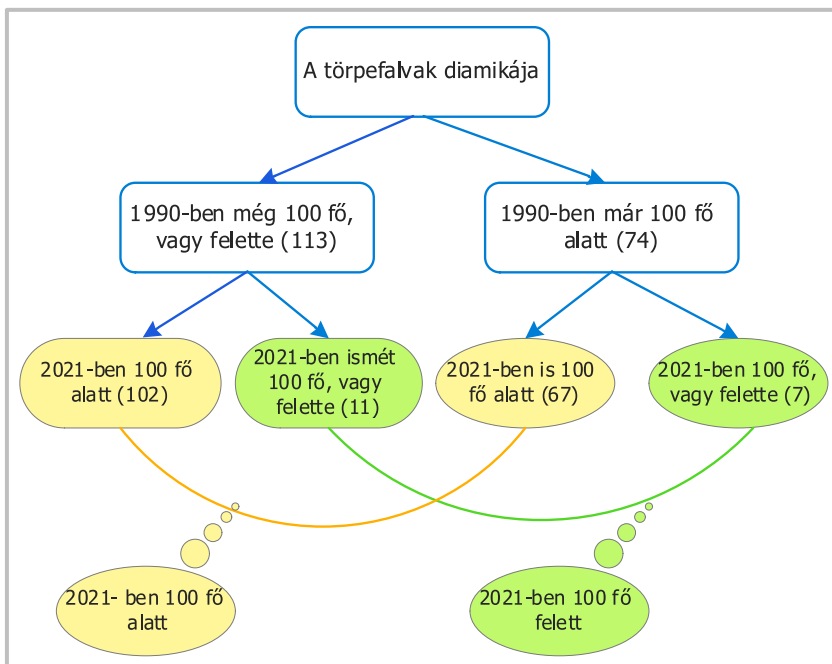
Tanulmányunkban a rendszerváltozástól kezdve kísérjük meg végigkövetni a csoport jellegzetességeit. Természetesen a törpefalvak léteztek azelőtt is, sőt, mint említettük, jelenlétük a magyar településhálózatban több száz évre nyúlik vissza (Beluszky–Sikos T., 2007; Kiss, 2008).

A törpefalvak létszáma több, mint megduplázódott 1990 és 2021 között, de az is látható, hogy a „tősgyökeres” törpefalvak aránya radikálisan csökken, de nem a kihalás miatt. A vizsgált időszak végén, 2021-ben ugyan még mindig közel 40%-át alkotják a törpefalvak csoportján belül azok a települések, amelyek már harminc év előtt is ebbe a csoportba tartoztak. Az újonnan belépők viszont 2011-től már a többséget képviselik. A törpefalvak számának növekedése láthatóan igen határozott tendenciát

⁴ „Hotel California” Eagles (1976 Asylum Records). A dal 1978-ban Grammy díjat kapott.

mutat. Látható az is, hogy a „kihalás” nem megy olyan gyorsan, mint ahogyan több sajtótermék vízionálja, másrészt pedig ez a településcsoport jelentős utánpótlással rendelkezik. A törpefalvak csoportja tehát nem fog eltűnni a belátható időn belül. Ez a tény különösen nagy felelősséget ró a településpolitikára.

Ha a törpefalvak kategóriáját dinamikus elemzési modellbe illesztve vizsgáljuk, megláthatjuk azt is, hogy vajon előfordul-e, hogy települések, akár ideiglenesen is, távozhatnak a csoportból. Van-e egyáltalán esély arra, hogy évtizedekig „tősgyökeresnek” minősített aprófalu is kikerüljön a „szállodából”. Az 1. ábra abban is segít, hogy kialakíthassunk egy dinamikus kategóriarendszert, amely a törpefalvak típusait próbálja elkülöníteni, egyelőre csak demográfiai nézőpontból.

1. ábra: A törpefalvak alakulásának dinamikus modellje 1990–2021

Forrás: Saját szerkesztés

Az ábra megmutatja, hogy a falvak dinamikájának figyelembevétele alapvető jelentőségű. Az egyes csoportok a törpefalvak kategóriájában eltérő utat „jártak be”, tehát helyzetük és lehetőségeik nem ismerhetők meg

csak egyszerűen a jelenlegi népességszámuk alapján. A vizsgált település-csoport létszámát elsősorban a népességvesztés következtében lehet növelni, mint az ábra is mutatja. A dinamika azt is láttatni engedi, hogy ki lehet lépni a „klubból” akkor is, ha már évtizedek óta a település oda tartozik. Az igaz, hogy többeknek sikerült a kilépés, ha az 1990 utáni népességvesztés következtében kerültek be a csoportba, de a népességszám növekedése másoknak is lehetőséget ad. Egyelőre nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a törpefalvak csoportjából való kikerülés jelent-e mást is a demográfiai növekedésen túl.

A száz fő alatti falvak többsége (60,4%) a rendszerváltozás előtt még nem tartozott a törpefalvak csoportjába. Külön csoportba kell tehát sorolnunk azokat a törpefalvakat, amelyek a rendszerváltozás előtt is ebbe a típusba tartoztak, s külön azokat, amelyek a rendszerváltozás után megindult társadalmi, gazdasági folyamatok eredményeképpen kerültek a törpefalvak közé. Ez természetesen egy meglehetősen vázlatos és bizonyos mértékig önkényes döntés. Nem veszi figyelembe, hogy már 1990 előtt is nagy valószínűsége lehetett annak, hogy száz fő alá essen a népesség és arról pedig keveset tudunk, hogy vajon milyen tényezők erősödtek fel, vagy gyengültek, ami ezzel az eredménnyel járt.

Az elemzés dinamikus jellegéhez tartozik az is, hogy külön csoportba soroljuk a törpefalvak kategóriájából kilépő falvakat. A népesség növekedése több módon is bekövetkezhet, ami átalakíthatja a társadalmi szerkezetet és a település gazdasági viszonyait is (Kulcsár et al., 2011; Kulcsár–Obádovics, 2016). Ha a törpefalvak összetételének alakulását folyamatában tekintjük, a következő típusokat különböztethetjük meg.

1. A törpefalvak csoportját a népességnövekedés következtében 2021-ben már elhagyó települések (elhagyó).
2. A törpefalvak csoportján belül maradó, de folyamatosan növekvő népességű települések (folyamatosan növekvő).
3. A törpefalvak csoportján belül maradó változó, de növekvő népességű települések (változó – növekvő).
4. A törpefalvak csoportján belül maradó változó, de csökkenő népességű települések (változó – csökkenő).
5. A törpefalvak csoportján belül folyamatosan csökkenő népességű települések (folyamatosan csökkenő, elnéptelenedő).

A 2. táblázat a különböző típusokba tartozó települések számát mutatja.

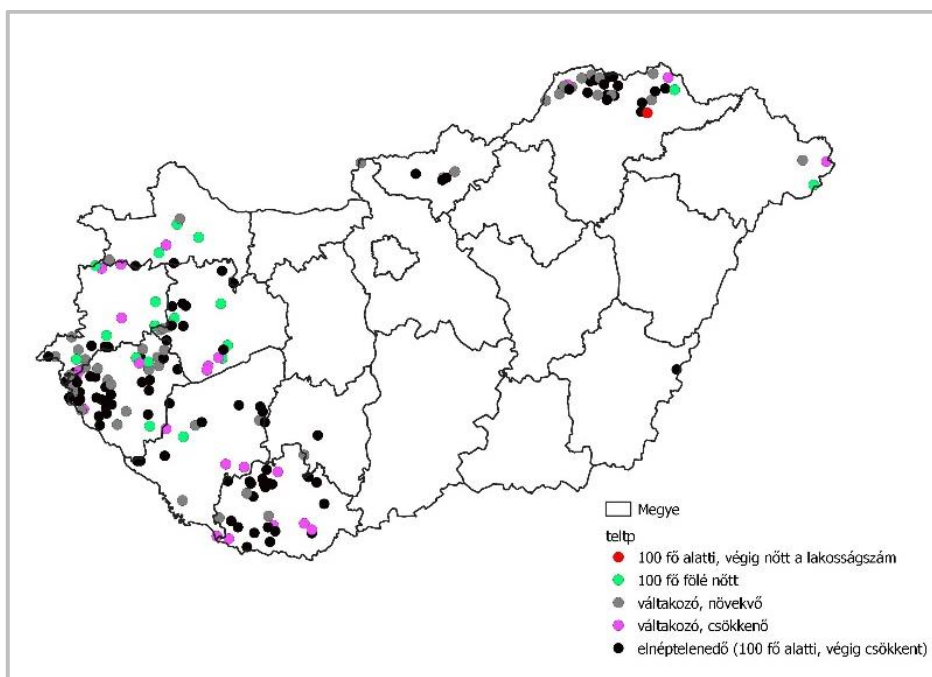
2. táblázat: A törpefalvak típusai az 1990–2021 közötti népeségváltozás alapján

Típus	A települések száma (db)	A települések aránya (%)
A törpefalvak csoportját népeségnövekedés miatt 2021-ben elhagyó települések	18	9,6
Folyamatosan növekvő népességű törpefalvak	1	0,6
Változó, de növekvő népességű törpefalvak	50	26,7
Változó, de csökkenő népességű törpefalvak	23	12,3
Folyamatosan csökkenő népességű törpefalvak	95	50,8
Összesen:	187	100,0

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

A típusokat egyelőre csak a települések demográfiai helyzetének alakulása alapján állítottuk össze, a későbbiekben más tényezőket is bevonunk az elemzésbe. Egyetlenegy törpefalut találtunk, amelynek a népessége folyamatosan növekszik, bár még 2021-ben nem érte el a határt jelentő száz főt. Érdekes meg is nevezni ezt a települést: Sima, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (Gönci járás), a tokaji bortermeléséről híres Erdőbénye település szomszédságában. A vizsgált falvak 10%-a tartozik abba a típusba, amely elérte és/vagy meghaladta a száz fős népességet. A törpefalvak közel 40%-a a változó népességű települések csoportjába tartozik. A többségük nem folyamatos, de növekvő népességgel rendelkezik. A társadalomban a törpefalvakról kialakult képnek a folyamatosan csökkenő népességű törpefalvak felelnek meg elsősorban, ahol akár az elnéptelenedés tendenciáját is megfogalmazhatjuk, természetesen hosszabb távon. Ez a csoport viszont a vizsgált falvaknak csak a felét teszi ki.

A törpefalvak csoportját elhagyók túlnyomó része a Nyugat- és Közép-Dunántúlon található. Ebbe a típusba tartozó települések között ugyan egyet-egy találunk Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon is, de ezek inkább a kivételek közé tartoznak. Az elnéptelenedő törpefalvak közül nem meglepően sok van a Dráva mentén, Zala vármegyében és Borsodban, a szlovák határhoz közel. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy a földrajzi elhelyezkedés, mint ahogyan Vives-Miró (2022) kifejezte, önálló változóként is megállja a helyét. Mindemellett viszont az is látható, hogy a földrajzi helyzet hatása nem kizárólagos, más tényezők erősíthetik, vagy éppen gyengíthetik azt.

1. térkép: A törpefalvak területi elhelyezkedése

Forrás: TEIR adatok alapján, szerkesztette Bálint Lajos

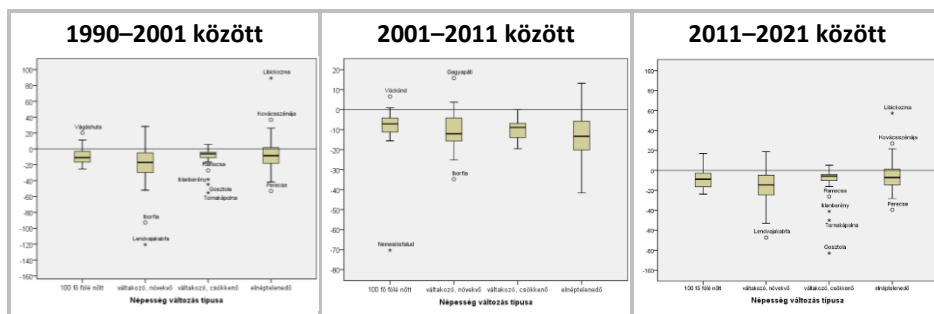
A törpefalvak népességdinamikai jellemzése

A népességdinamika elemzése alapvetően a természetes szaporodás és a vándorlás dinamikus adataira támaszkodik. Kulcsár és Obádovics (2016), valamint Balogh és Kovách (2021) tanulmányukban felhívták a figyelmet arra, hogy a fenti két mutató mozgása sok esetben ellentétes irányú, ami összetettebb elemzést kíván meg. A két mutató alapján készült el a népességdinamikai tipológia, amelyet az EPSON tipológia alapján először Kulcsár és Obádovics szerzőpáros alkalmazott a magyarországi adatokra. A tanulmányunkban korábban bemutatott törpefalvakat jellemző dinamikus kategóriarendszer és a népességdinamika két alkotó demográfiai mutatójának alakulását mutatjuk be az alábbiakban. A tipológiára jellemző demográfiai mutatók jól érzékeltetik az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változásokat, illetőleg az állandónak mondható jellemzőket is. Adataink azt is megmutatják, hogy melyek azok a települések, amelyek egy típuson belül kiugró adattal szerepelnek a mediánhoz képest akár lényegesen alacsonyabb vagy magasabb értékkel. Ezek azok a törpefalvak, amelyeket a későbbiekben kvalitatív módszerrel is vizsgálni fogunk. Különösen azért

is szükséges ez, mert a kiugró törpefalvak névsora időszakonként és demográfiai változóként is eltér. A típuson belül egyes falvak „ingadozó” viselkedése tanulságos mikro-szociológiai elemzésnek adhatja bázisát.

A következő ábrákon (2., 3., 4. ábra) végig követhetjük az egyes törpefalu típusok alapvető demográfiai jellegzetességeinek alakulását. A természetes szaporodás egyenlege csak az elnéptelenedő falvakban (1990–2011 között) mutatott minimális pozitív értéket. A többi típusban minden időszakban negatív egyenleg volt tapasztalható. Az utolsó időszakban, 2011–2021 között éppen az elnéptelenedő falvak mutatják a legerősebb negatív egyenleget.

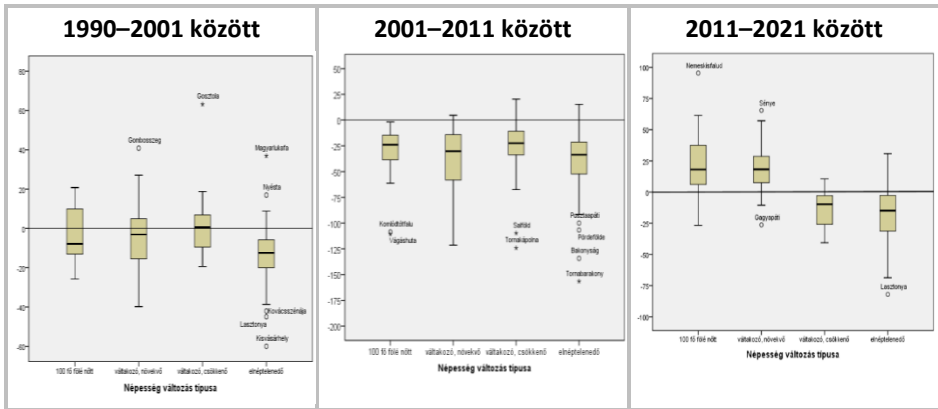
Az is látható, hogy az utolsó időszakban az egyes típusok egységesebbé váltak, sokkal kevesebb a kiugró értékkel jellemezhető törpefalu.

2. ábra: Természetes szaporodási egyenleg (ezrelék) a törpefalvak típusa szerint

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

Másrészt pedig érzékletesen erős az elnéptelenedő, folyamatos népességcsökkenéssel jellemezhető törpefalvak negatív természetes szaporodási egyenlege a többi csoporthoz viszonyítva. Negatív természetes szaporodási egyenleg jellemzi minden időszakban, különösen 2010 után a törpefalvak csoportjából kikerült falvakat, ez azt jelzi, hogy máshol kell keressük a csoportból kiválás irányába ható tényezőket.

3. ábra: Vándorlási egyenleg (ezrelék) a törpefalvak típusa szerint

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

A vizsgált első két időszakban a vándorlási egyenleg medián mértéke a négy típus közül háromban negatív értékű volt. Egyedül a változó, de alapjában véve csökkenő népességű törpefalvakban volt kiegyenlített. Az első időszakban az elnéptelenedő falvak között találjuk a legtöbb, kiugró értékkel rendelkező települést, akár a negatív, akár a pozitív oldalát figyeljük a vándorlási egyenlegnek. A következő időszakban szinte minden típusban találunk negatív kiugró értékkel rendelkező törpefalut, de legtöbbit az elnéptelenedők között. Ebben az időszakban a törpefalvak minden típusa negatív vándorlási egyenleget mutatott. Az igazán nagy változás 2010 után következett be, amikor élesen elkülönült a négy típus egymástól. Ebben az időszakban váltak ki a törpefalvak csoportjából a száz, vagy azt meghaladó népességű falvak. Mielőtt azonban „sikeres helyi társadalmaknak” minősítenénk őket, emlékeztetünk korábbi megjegyzésünkre, azaz a demográfiai változások túlértelmezésének veszélyeire. A legutóbbi időszakban a vándorlási egyenleg szempontjából két csoportra váltak a 100 fő alatti falvak. Az elnéptelenedő és a váltakozó, de csökkenő népességű települések a népességdinamika szempontjából komoly veszéllyel néznek szembe, ami a demográfiai helyzetüket illeti. A törpefalvak csoportjában maradó, de váltakozva népességnövekedést produkáló falvak nagyobb eséllyel léphetnek túl a kategória határán, legalábbis, ha a jövőben más kedvező körülmények is fennállnak.

A népességdinamikai tipológiát (Kulcsár–Obádovics, 2016) a törpefalvak csoportjára alkalmazva a következő eredményt kapjuk (3. táblázat).

3. táblázat: Az egyes törpefalu típusokba sorolt települések száma és a népességdinamikai jellemzők összefüggése

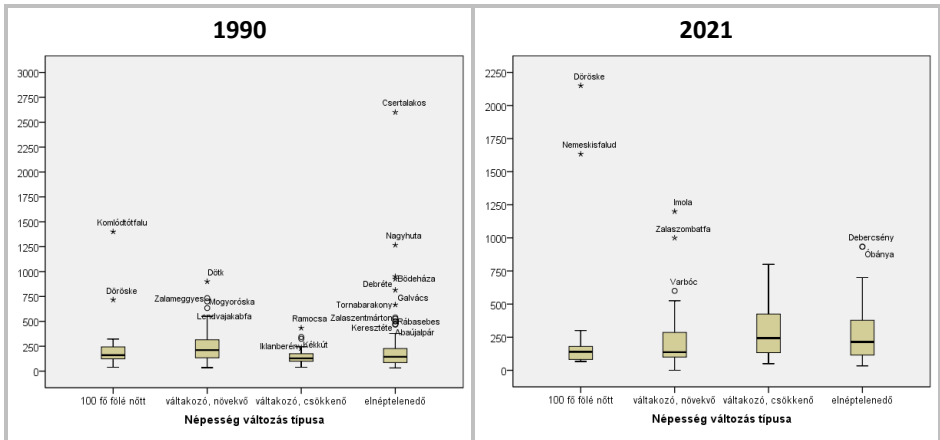
Népességdinamikai típusok	Törpefalu tipológia				
	100 fő fölé nőtt	váltakozó-növekvő	váltakozó-csökkenő	elnéptelenedő	Összesen
Erőteljes pozitív népességdinamika	1	0	0	0	1
Vándorlás jelentette népességdinamika	7	13	0	4	25
Természetes szaporodás jelentette népességdinamika	0	0	1	6	7
Erőteljes negatív népességdinamika	10	37	22	85	154
Összesen	18	50	23	95	187

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

A 3. táblázatból látható, hogy a törpefalvak csoportjából való kikerülést elsősorban a vándorlás okozza. Az „erőteljes negatív népességdinamika” alcsoport 10 fős cella adata első pillanatra meglepőnek tűnik. Magyaratzként elmondhatjuk, hogy nagy valószínűséggel a külföldi bevándorlás ebben a „ludas”, amelyet a hazai vándorlási statisztika nem tartalmaz. A vándorlási nyereség túlnyomó többségét a növekvő népességű törpefalvak „realizálják”, bár néhány esetben az elnéptelenedő falvaknál is megfigyelhető ez a tendencia. A táblázat adatai összességében azt jelzik, hogy a törpefalvak a népességdinamika szempontjából erősen elkülönülnek egymástól. Az erőteljes negatív népességdinamikával az elnéptelenedő falvakat jellemezhetjük, hozzátevé azt, hogy ez a típus a törpefalvaknak „csak” 45,5%-át jelenti. A váltakozóan növekvő törpefalvak háromnegyede került az erősen negatív dinamikát mutató települések közé, de a váltakozóan növekvő települések egy jelentős része nagy valószínűséggel rendelkezik a törpefalvak csoportjából való kikerülés esélyével. Népességdinamikai szempontból a váltakozóan csökkenő törpefalvak tűnnek a leghomogénebbnek, 96%-uk került egy negatív népesedésdinamikai spirálba.

Az aprófalvak, de a törpefalvak helyzetével kapcsolatban is, az egyik igen gyakori jellemző a vélemények között az öregek arányának alakulá-

sával, az öregedés fokozódásával kapcsolatos. A kisfalvak társadalmi reprezentációjához hozzátartozik az öregedő lakosság képe, éppúgy, mint a népességvesztés, a kihalás víziója. Ha megvizsgáljuk a törpefalvak demográfiai helyzetét ebből a szempontból, megerősödhet korábbi tapasztalataink, miszerint a törpefalvak között jelentős eltérést tapasztalhatunk (4. ábra).

4. ábra: Az öregedési index értékének alakulása a törpefalvak típusa szerint

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

Az öregedés kétségtelenül jellemző a törpefalvakra, de tudjuk, hogy az egész ország népessége öregszik, ha vannak is jelentős különbségek az egyes tájegységek, vagy településtípusok között. A törpefalvak esetében alapvetően két eltérő helyzettel találkozhatunk a bemutatott adatok alapján. A kutatás által érintett első időszakban az egyes típusok medián értékei szinte azonosak, vagy nagyon közel állnak egymáshoz. Az eltérés inkább a kiugró értékkel bíró települések számában van, ami mindegyik típusnál azt jelzi, hogy a típusban lévő falvak igen eltérő eséllyel rendelkeztek a jövőt illetően, ami az öregedéssel kapcsolatos tendenciákat illeti. A helyzet 2021-re viszont teljesen megváltozott. A törpefalvak általunk kialakított egyes típusainál az öregedést illetően megfigyelhető a típusok közötti medián értékek eltéréseinek növekedése, és az extrém értékkel rendelkező települések számának csökkenése. A törpefalvak csoportját elhagyó településtípus és a váltakozó, de növekvő típus öregedési index értéke lett a legalacsonyabb.

Következtetések

A tanulmány célja tehát az volt, hogy megmutassuk, nem tekinthetők demográfiai szempontból homogén csoportnak a magyarországi törpefalvak. Rávilágítottunk arra, hogy az eltérő helyzet csak egy dinamikus megközelítés alapján érthető meg. A tanulmány három időszakra osztva vizsgálta a törpefalvak népességváltozását: 1990-ről 2001-re, 2001-ről 2011-re és 2011-ről 2021-re. A tanulmány kísérletet tett a törpefalvak demográfiai típusainak kialakítására, majd a típusok elemzésére a népességdinamika szempontjából. A népességdinamikai jellegzetességek a törpefalvak csoportján belül is változatosak.

1990-ben 74 100 fő alatti település volt, 2021-re 169-re nőtt a számuk, ezek közül valamivel több, mint a felének (53,3%) csökkent a népessége mindhárom dekádban. 67 olyan település van, amelyek népességszáma 100 fő alatt volt a vizsgált időpontok mindegyikében.

A típusokat a települések demográfiai helyzetének alakulása alapján állítottuk össze. Egyetlenegy törpefalut találtunk, amelynek a népessége folyamatosan nőtt, és még 2021-ben sem érte el a határt jelentő száz főt, ez a település Sima, a Gönci járásban található. A vizsgált falvak 10%-a abba a típusba tartozik, amely elérte és/vagy meghaladta a száz fős népeséget 2021-re. A törpefalvak közel 40%-a a változó népességű települések csoportjába tartozik. A többségük nem folyamatos, de növekvő népességgel rendelkezik. A társadalomban a törpefalvakról kialakult képnek a folyamatosan csökkenő népességű törpefalvak felelnek meg elsősorban, ahol akár az elnéptelenedés tendenciáját is megfogalmazhatjuk, természetesen hosszabb távon. Ez a csoport teszi ki a vizsgált falvaknak felét. Ezek a települések a váltakozó és az elnéptelenedő falvak mindegyikében megtalálhatók.

Népességdinamikai szempontokat vizsgálva egyértelműen kijelenthető, hogy a törpefalvak csoportján belül a heterogenitás legfontosabb tényezője a vándorlás. 2001–2021 között a vándorlási egyenleg szempontjából két jól elkülöníthető csoportra váltak a 100 fő alatti falvak. Az elnéptelenedő és a váltakozó–csökkenő népességű települések az erőteljes negatív vándorlási egyenleg miatt komoly veszélynek vannak kitéve demográfiai szempontból. A törpefalvak csoportjában maradó, de váltakozó–növekvő csoportba tartozó falvak jó eséllyel kiléphetnek a törpefalvak csoportjából, amennyiben a jövőben más kedvező körülmények is fennállnak.

Meg kell említeni azokat a településeket, amelyek természetes szaporodási egyenlege extrém értéket mutat több dekádban is, negatív irányban. Ezek a települések szintén nagy kihívások elé néznek, mivel tartósan jelentősen meghaladja az elhalálozások száma a születések számát. A váltakozó–növekvő csoportban mindössze egy ilyen falu található, Lendvajakabfa (Nyugat-Dunántúl). A váltakozó–csökkenő csoportban négy település, Ramocsa, Iklanberény, Gosztola (Nyugat-Dunántúl) és Tornakápolna (Észak-Magyarország) természetes fogyása mutat extrém értéket. Az elnéptelenedő csoportban mindössze egy település, Perecse – szlovák határnál található zsáktelepülés – tartozik a negatív irányban az extrém tartományba, azonban itt két pozitív irányú kiugró értékel bíró települést is találni, Libickozma és Kovácsszénája, mindkettő Somogy vármegyében található.

Az ország népessége öregszik, nincs ez másként a törpefalvakban sem. A vizsgált időszakban az egyes csoportok medián értékei nem mutatnak nagy eltérést, de megfigyelhető a típusok közötti medián értékek eltéréseinek növekedése 2021-re, és az extrém értékkel rendelkező települések számának csökkenése. A törpefalvak csoportját elhagyó településtípus és a váltakozó–növekvő típus öregedési index értéke alacsonyabb, mint a váltakozó–csökkenő és az elnéptelenedő csoport értéke.

Fentiek igazolják azt a feltevésünket, hogy nem lehet egy kalap alá venni a törpefalvakat. Ha közelebről megvizsgáljuk majd a településeket, fény derülhet arra, hogy nem csupán demográfiai és népességdinamikai szempontból különböznek, de a különbözőségek eredője is feltárható lesz.

Összefoglalás

Tanulmányunk – egy nagyobb kutatás részeként – a törpefalvak típusainak a népességdinamikai szemlélet alapján történő kialakításával és a demográfiai helyzetükkel foglalkozik. Alapvető célja az, hogy bemutassa, a társadalmi közfelfogás ellenére a törpefalvak nem alkotnak egységes csoportot, nem mozdulatlanok, s mozgásaikban nem a népességvesztés az egyedüli jellemző. A hazai szakirodalom, bár a falvak differenciált megközelítését hangsúlyozza, a törpefalvak fogalmának használata egyáltalán nem egységes, ami az összehasonlítást jelentősen megnehezíti. Tanulmányunkban a száz fő alatti falvakat tekintjük törpefalvaknak. A demográfiai folyamatokat 1990 és 2021 között vizsgálva négy típust alakítottunk ki,

melyek között megtalálhatók a törpefalvak csoportját elhagyó népességnövelő települések, az elnéptelenedő települések, a csökkenő és a növekvő lélekszámú, de még a törpefalvak csoportjában maradó települések egyaránt. A tanulmány megvizsgálja a kialakított dinamikus tipológia alapvető demográfiai jellemzőinek (természetes szaporodás, vándorlás, öregeedés) alakulását az elmúlt harminc év alatt. Megállapítja, hogy a törpefalvak demográfiai helyzetét 1990–2011 között az intenzív helykeresés, mozgás jellemzi, ahol az egyes típusokban jelentős számú, kiugró értékkel jellemezhető település található. 2011 és 2021 között az egyes típusokon belül egy egységesülési folyamat játszódott le, a demográfiai kiugró értékek jelentős csökkenésével. A népességdinamikai tipológia és a törpefalvu típusok összefüggése megerősíti a differenciált szemléletmód jelentőségét ezen a területen is. Eredményeink felhívják a figyelmet arra, hogy mivel a törpefalvak differenciálatlan szemlélete nem állja meg a helyét, a társadalom és településpolitikának ezt a helyzetet komolyan figyelembe kell vennie.

Irodalom

- Bajmócy P. – Balogh A. (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. *Földrajzi Értesítő*. LI(3-4):385–405.
http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/FE2002/FE20023-4_385-405.pdf
- Balogh, A. – Bajmócy, P – Makra, Zs. I. (2018): Social and ethnic segregation amongst the smallest Hungarian villages. *Geographica Pannonica* 22(3):76–90.
DOI: <https://doi.org/10.5937/gp22-16641>
- Balogh A. (2014): A hazai aprófalvasodás új irányai. *Földrajzi Közlemények*. 4. 138(2):134–149. https://www.foldrajzitasasag.hu/downloads/foldrajzi_kozlemenyek_2014_138_evf_2_pp_134.pdf
- Balogh K. – Kovách I. (2021): Az örök falu – hanyatlás és fennmaradás. A községi népesség számának változása. *Tér és Társadalom* 35(1):29–53.
DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.35.1.3300>
- Beluszky P. – Sikos T. T. (2007): Változó falvaink. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 459 old. ISBN 963 508 487 0.
- Beluszky P. – Sikos T. T. (eds) (2012): Változó falvaink: Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkarászig. Akadémiai Kiadó, Budapest. 360 old. SBN: 9789630589949
- Berta Gy. (2004): Törpefalvak 100 fő alatt – Interjú 12 Veszprém megyei kisközség polgármesterével. *Területi Statisztika* 44(2):173–183.
- Cserta O. – Novák Z. – Vörös L. (2004): A Vas megyei törpefalvak sajátosságai és lehetőségei. *Területi Statisztika* 44(2):137–151.

- Elek P. – Gunda B. – Hilscher Z. – Horváth S. – Karsay Gy. – Kerényi Gy. – Koczogh Á. – Kovács I. – Pócsy F. – Torbágyi L. (1936): *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete. Előszó Gróf Teleki Pál.* Budapest. Sylvester NyI.
https://mtda.hu/books/az_elsulyedt_falu.pdf
- Gonda T. – Bencze Sz. (2016): A humánerőforrás szerepe az aprófalvak innovatív fejlesztésében Husztót és Kovácsszénája példája alapján. *Humán Innovációs Szemle* 7(1):47–61.
- Horváth E. (2012): Törpefalvak helyzete a mai Magyarországon. *A Falu* 27(4)49–58.
- Ignits Gy. – Kapitány B. (2007): „Elnéptelenedett” települések Baranyában. *Területi Statisztika.* 47(2):135–150.
- Kaposi L. – Kiss. Z. – Kramarics T. – Szekeres J. (2004): A zalai törpefalvak jelene és jövőképe. *Területi statisztika.* 44(2):152–163.
- Kiss J. P. (2008): Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben. In: Váradi M. M. (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó.* Budapest. 29–69. ISBN 978 963 9609 89 1
- KSH (2015): *Városok, falvak.* Budapest. ISBN 978-963-235-477-4.
- Kulcsár, L. – Kulcsár, J. L. – Obádovics, Cs. (2011): Who lives in forgotten places? *Regional Statistics* 51:110–121.
- Kulcsár L. – Obádovics Cs. (2016): Népségdinamika és társadalmi szerkezet. *Területi Statisztika* 56(4)390–414. DOI: <https://doi.org/10.15196/TS560403>
- Makra Zs. (2017): A magyarországi törpefalvak népességszám-változásának vizsgálata a közigazgatási önállóság tükrében. *Településföldrajzi tanulmányok.* 2017(1):76–90.
- Németh Zs. (1992): Települések változó funkciójában. *Statisztikai Szemle* 70(3):223–241.
- Pásztor I. (2017): 100 fő alatti településeinkről népességföldrajzi aspektusból. *Acta Medicina et Sociologica.* 8:10–25.
DOI: <https://doi.org/10.19055/ams.2017.8/25/2>
- Váradi M. M. (szerk.) (2008): *Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó.* Budapest. ISBN 978 963 9609 89 1
- Vives-Miró, S. (2022): The urbanization of poverty: rethinking the production of unjust geographies. *Fennia* 200(1):41–51. DOI: <https://doi.org/10.11143/fennia.103192>

